

החקיקה האנטי-יהודית והשלכותיה

התחיקה האנטי-יהודית הייתה הביטוי הרשמי של מדיניות ממשלת בולגריה כלפי היהודים, אך היא לא הייתה ביטויה הראשון של המדיניות האנטישמית הממשלתית. קדמו לתחיקה שורה ארוכה של דברי הסתה, פרובוקציות, פרסומים ונאומים, שבהם נטלו חלק אישים שכיחנו בתפקידים רשמיים, ביניהם גם שרי ממשלה. השלטונות לא עשו דבר כדי לבלום את הגל הגואה של תעמולה אנטישמית חריפה ולא ששו להגיב ולהעניש פורעים, שפגעו ביהודים.

ב-19.9.1939 ערכו ארגונים בולגריים פשיסטיים פרעות באזור המסחרי המרכזי של סופיה, פגעו והרסו חנויות יהודיות רבות ברחובות Лере (להלן לָגֶה), Дондуков (להלן דוֹנְדוּקוֹב), Мария Луиза (להלן מָאָרְיָה לואִיזָה) ועוד. היזמה לפגיעה ברכוש היהודים באה מקרב הארגונים האנטישמיים, "Ратник" (להלן "ראטניק") ו"הלגיונרים" ובוצעה על-ידם.¹ הפגיעה ביהודים וברכושם לא זכתה לתגובה מצד המשטרה. הממשלה, שכמה משריה נמנו באופן גלוי על מנהיגיהם של ארגונים אנטישמיים פרו-פשיסטיים, לא פעלה כנגד ארגונים אלה וסייעה ליצירת אווירה עוינת כלפי האוכלוסייה היהודית.² התקרבותה המדינית והכלכלית של בולגריה אל גרמניה הנאצית; החדירה המואצת של האידיאולוגיה הפשיסטית ותורת הגזע לחוגים שונים של הציבור הבולגרי; השפעת המדיניות של גרמניה הנאצית כלפי יהודיה, על החוגים הפרו-פשיסטיים בבולגריה; הפעילות הגוברת של הארגונים האנטישמיים הבולגריים; ההסתה המכוונת על ידי חוגים ממשלתיים כנגד היהודים, כפוגעים, כביכול, במשק המדינה ומנצלים את העם הבולגרי ולבסוף – החלטתם של המלך בוריס ה-3 וממשלתו של פרופ' בוגדאן פילוב, להביא להתקשרות פורמלית

---

¹ "Ратник" (להלן "ראטניק") – כינויו של ארגון בשם "הלוחמים לקידומה של הבולגרות" Р.Н.Б., ר.נ.ב.; "Легионер" (להלן "הלגיונר"), כינויו של ארגון בשם: "ברית הלגיונרים הלאומיים הבולגריים", С.Б.Н.Л., ס.ב.נ.ל.

ומלאה בין בולגריה לבין מדינות הציר – יצרו מצב מתאים לחקיקה נגד האוכלוסייה היהודית.

בקרב העדה היהודית, שחיה לפני-כן בתנאי ביטחון ושוויון זכויות, נזרעו זרעי הפחד והחרדה מפני הבאות, ואילו בקרב הציבור הבולגרי נעשה מאמץ לגרום לדלגיטימציה של יהדות בולגריה בעיני העם, על-ידי הצגת היהודים כאלמנטים מסוכנים וטפיליים. ארגונים ואישים, שהרימו קול להגנת היהודים, הוקעו כבוגדים וכמכורים ליהודים.

לתחיקה האנטי-יהודית באמצעות הפרלמנט, קדמו פעולות כנגד חלק מן האוכלוסייה היהודית, באמצעות צווים ותקנות. במחצית ספטמבר 1939 ציוותה המשטרה על כ-4,000 יהודים, שהיו כ-8% מכלל היהודים, לעזוב את שטח המדינה תוך פרק זמן קצר. המדובר ביהודים בעלי נתינות זרה, או בעלי דרכוני "ננסן" וכאלה שהוכרזו כבלתי רצויים בבולגריה. פקודת המשטרה כוונה גם נגד יהודים, שנולדו בבולגריה וחיו בה שנים רבות, אך לא היו בעלי אזרחות בולגרית.³ רבים הופרדו מקרוביהם ומשפחות נקרעו מסביבתן. המגורשים הוסעו בליווי משטרת, מערי מגוריהם לעבר הגבול התורכי והיווני, אך משסירבו השלטונות של שתי מדינות אלה לקבלם – נותרו בשטח שבין הגבולות, עזובים לנפשם ונתונים לפגיעות החיילים משני עברי הגבול. הקונסיסטוריה המרכזית של יהודי בולגריה השקיעה ממון ומאמצים רבים, כדי להציל את המגורשים מן התנאים אליהם נקלעו ולקבל את אישור המשטרה להעברתם לעיר הנמל Варна (להלן ורנה), ממנה, כך נקבע בהסכם עם המשטרה, יפליגו לפלסטינה.⁴ עם הקמת הממשלה בראשותו של הפרופ' בוגדאן פילוב ב-1.2.1940, קיבל תהליך השתלבותה של בולגריה בגוש מדינות הציר תנופה רבה. לקו מדיני זה הייתה השפעה מיידית גם על היחס אל האוכלוסייה היהודית, ואכן, ממשלת פילוב החלה בהכנת החוקים נגד האוכלוסייה היהודית.⁵ למטרה זו, שהה בקיץ

---

² Николай Тодоров, "Проучвания за историята на еврейското население в българските земи 15-20 век (ניקולאי טודורוב, עיונים בהיסטוריה של האוכלוסייה היהודית בשטחי בולגריה, במאות ה-15-20), סופיה, 1980, עמ' 188-189, להלן, טודורוב, עיונים.

³ לפי הרישומים במשרד הפנים הבולגרי, שהועברו מאוחר יותר וסוכמו בקומיסריון לענייני היהודים, היו ב-15.5.1940 בבולגריה 824 ראשי משפחה יהודים שנולדו בבולגריה, אך היו בעלי נתינות זרה. אוכלוסייה זו החזיקה בנתינות של 20 מדינות שונות. הקבוצות הגדולות יותר היו (לפי הסדר) של נתיני ספרד, איטליה, צ'כוסלובקיה, יוון, תורכיה, יוגוסלביה, צרפת, פולין, רומניה ועוד. ראה: רשימת היהודים, ילידי בולגריה, בעלי אזרחות זרה, Централен Държавен Исторически Архив, ארכיון ממלכתי היסטורי מרכזי בסופיה, להלן אמה"ב, צ'פ. 248.

⁴ ראה: חיים קשלס, קורות יהודי בולגריה, תל-אביב, 1972, כרך ב', עמ' 133, להלן, קשלס, קורות.
⁵ מדיניותה של ממשלת פילוב זכתה לגיבוי מלא מצד המלך בוריס ה-3, שתמך בתורת הגזע והיה משוכנע, שעל בולגריה ללכת בעקבות שאר מדינות אירופה, שהנהיגו תחיקה אנטי-יהודית. בנאומו בפני מליאת

אותה שנה Александръ Белев (להלן אלכסנדר בֶּלֶב) – מבכירי משרד הפנים הבולגרי, בגרמניה, שם למד הלכה למעשה את דרכי הטיפול של גרמניה הנאצית ב"שאלה היהודית".⁶ אלכסנדר בלב, שהיה חבר פעיל בארגון האנטישמי "ראטניק" ומקורב לשר הפנים Петър Габровски (להלן פֶּטֶר גַּבְרוּבְּסְקִי), השתתף עם שובו מגרמניה בגיבושו של "החוק להגנת האומה" והועמד כעבור זמן לא רב בראש "הקומיסריון לענייני היהודים".

בטרם ניתן דעתנו על החוק עצמו, דרכי אכיפתו והשפעתו על מצבם ומעמדם של יהודי בולגריה, מן הראוי לבחון ולקבוע עמדה ביחס לטענה, ש"החוק להגנת האומה" בא לעולם כתוצאה מהפיכתה של בולגריה לגרורה של גרמניה והגברת הלחץ הגרמני עליה, לאמץ את חוקי הגזע הנאציים כנגד היהודים.⁷ תחילה העובדות:

ב-1.2.40 - הוקמה הממשלה הראשונה בראשות פילוב;

ב-9.10.40 - שר הפנים, גברובסקי, הציג את עיקרי "החוק להגנת האומה" בפרלמנט;

ב-20.12.40 - החוק נדון בקריאה שנייה;

ב-24.12.40 - הפרלמנט אישר את "החוק להגנת האומה";

ב-23.1.41 - החוק נכנס לתוקף עם פרסומו בעיתון הרשמי של הממשלה;

ב-17.2.41 - פורסמו תקנות חמורות ומפורטות לביצוע החוק;

ב-1.3.41 - נחתם ההסכם בין בולגריה ומדינות הציר.

מסדר האירועים עולה בבירור, שכל תהליך החקיקה החל והסתיים עוד בטרם חתמה בולגריה על הצטרפותה למדינות הציר. גם "התקנות", שהוציא משרד הפנים להדרכת משרדי הממשלה והמשטרה לביצוע יעיל וקפדני של כל סעיפי החוק, גם הן פורסמו עוד לפני ה-1.3.41, מועד חתימת ההסכם עם גרמניה ואיטליה. כלומר, יזמת החקיקה נגד יהודי בולגריה, בחירת מועד החקיקה, קביעת הקצב המזורז להכנתה וניסוח דרכי ההוצאה לפועל – היו כולם פרי יזמתה של ממשלת בולגריה. לא הייתה עדיין שום

הסינוד הקדוש של בולגריה טען, שהיהודים ואופיים הספקולטיבי יוצרים בקרב העמים שנאה בין הבריות, פגיעה באמונה הדתית, ריקבון מוסרי, אנטי-לאומיות, אי-נחת, קונפליקטים, ויכוחים, מלחמות ואסונות. נאמן לקו שלו, טען בוריס ה-3 בפני ראשי הכנסייה הבולגרית, שהיהודים הם אלה, שגרמו לפרוץ מלחמת העולם השנייה. ראה: פרוטוקול ישיבת הסינוד הקדוש, בהשתתפות המלך וראש הממשלה פילוב, 15.4.1943, אמה"ב, חטיבה 791, סדרה 1, תיק 70.

⁶ Натан Гринберг, Хитлериският натиск за унищожаването на евреите от България, נתן גרינברג, הלחץ הגרמני להשמדת יהודי בולגריה, תל-אביב, 1961, עמ' 8, 38, להלן גרינברג, הלחץ.

⁷ ז'קלין סופרמן, החקיקה האנטי-יהודית בבולגריה, 1940-1942 והתגובה עליה, פעמים, חוב' 27, 1986.

מחויבות פורמלית, שחייבה את הממשלה הבולגרית ליזום ולהפעיל חוקים נגד אזרחיה היהודים, והשלמת התחיקה הזו לא הייתה תנאי להצטרפותה למדינות הציר. זאת ועוד – שר הפנים, פטר גברובסקי, ציין בנאומו בפרלמנט הבולגרי בדצמבר 1940, שיש להטיל על היהודים חוקים מיוחדים ולהפעיל נגדם אמצעים קשים, מטעמים אידיאולוגיים ("שמירה על צביונו הלאומי והשתלבות בסדר החדש") ומטעמים כלכליים ("לפקח על פעילותם הכלכלית של היהודים").⁸ לפיכך, ברור, שהתחיקה האנטי-יהודית בבולגריה הייתה פרי יזמה מקומית, שאמנם הושפעה מחוקי נירנברג, אך נתגבשה והחלה להתבצע עוד בטרם נכנס הצבא הגרמני לתחומיה. הממסד הפוליטי והשלטוני בבולגריה, באותה עת, היה ספוג רוח אנטישמית ולא נזקק ללחץ גרמני, כדי לגבש בסיס חוקתי למדיניותו האנטי-יהודית. אין ספק, שממשלת בולגריה דאז נושאת באחריות מלאה לתחיקה כנגד היהודים ובעיקר לתוצאות הקשות של ביצוע ה"חוק להגנת האומה", תחת המסווה של "הגנה על האינטרסים של העם הבולגרי ושמירת הערכים הלאומיים שלו".

עיקרי "החוק להגנת האומה":

החלק הראשון אוסר על קיומם של ארגונים שונים, קובע כיצד יפורקו ומורה על חיסול רכושם. על פי הקריטריונים של חלק זה בחוק, פורקו תחילה לשכות בני-ברית ומעט מאוחר יותר גם ההסתדרות הציונית (ב-15.5.1942).

החלק השני עוסק במדיניות כלפי יהודי בולגריה וכמה מסעיפיו יידונו בהמשך;

החלק השלישי מכיל הוראות כלליות ביחס לפעילות עוינת נגד העם הבולגרי.⁹

כאמור, החלק השני של "החוק להגנת האומה" עוסק ביהודים ובמדיניות, שיש לנקוט כלפיהם. יש בו 19 סעיפים, המטפלים בקביעת הזהות הלאומית, הטלת הגבלות כלליות, הגבלות על מקום המגורים ונקיטת סנקציות שונות כנגד היהודים, רכושם ופעילותם הכלכלית והמקצועית. בין סעיפיו העיקריים:

---

⁸ Петър Габровски, פטר גברובסקי, שר הפנים בממשלת פילוב, הודה בפני בית המשפט העממי שדן אותו על פשעיו בימי הפשיזם בבולגריה, שהוא הכין בעצמו את "החוק להגנת האומה" וטען שעשה זאת תחת לחץ הגרמנים, אך דבריו בפרלמנט הבולגרי בדצמבר 1940, מזימים טענה זו. ראה: בנימין ארדיטי, יהודי בולגריה בשנות המשטר הנאצי, תל-אביב, 1962, עמ' 46; עמ' 393, הערה 119, להלן, ארדיטי, יהודי.
⁹ החלק השלישי של "החוק להגנת האומה" מכיל, כאמור לעיל, הוראות כלליות ביחס לפעילות נגד העם הבולגרי ואיננו מתייחס במפורש ליהודים.

סעיף 15: ליהודי ייחשב כל אדם, שלפחות אחד מהוריו היה יהודי. לא ייחשב כיהודי מי שנולד מנישואי תערובת, בין בולגרי לבין יהודי, אך בתנאי שהתנצר לפני כניסת החוק לתוקפו;

סעיף 16: על כל היהודים, בלא הבדל אזרחות, להצהיר על מוצאם, תוך חודש ימים. על אי-ציות נקבעו קנסות כבדים;

סעיף 19: היהודים הורשו לשאת רק שמות יהודיים ונדרשו למחוק מתעודותיהם כל שם שלא הופיע ברשימה המיוחדת ובה 243 שמות יהודיים. רק מתוכה יכלו אלה מבין היהודים, שנוקקו להחליף שם פרטי או משפחתי, לבחור שם חדש.¹⁰ אלה, ששמות המשפחה שלהם כללו סיומות בולגריות (...אוב, ...אובה, ...יאב ועוד), נדרשו למחוק הברות אלה משמותיהם; היהודים שהתנצרו, נצטוו אף הם להוסיף בתעודותיהם, את שמם היהודי.

סעיף 20: נאסר על בולגרים לאמץ ילד יהודי, גם אם רק אחד מהוריו היה יהודי;

סעיף 21: יהודים נוספים לא הורשו לקבל אזרחות בולגרית; ניטלה מן היהודים הזכות להשתייך לאגודות ולארגונים מכל סוג; נאסר עליהם למלא כל תפקיד ציבורי, ואלה שנבחרו בעבר נצטוו להתפטר; נאסר על היהודים לעבוד בחברות פרטיות וכן במנהל הציבורי, המוניציפלי והממשלתי; הוטל איסור על נישואין בין יהודים לבין בולגרים (וכן על חיים משותפים מחוץ לנישואין); נאסר על היהודים להעסיק משרתות ועובדים בולגרים; בוטלה חובת היהודים לשרת בצבא, ככל שאר האזרחים ונקבע, שהיהודים יגויסו רק לפלוגות עבודה;¹¹

סעיף 22: נקבעו הגבלות על מספר התלמידים ממוצא יהודי, שיתקבלו למוסדות ההשכלה הגבוהה;

סעיף 23: היהודים רותקו למקומות מגוריהם, ונאסר עליהם להחליף דירה גם בתוך העיר בה חיו, בלא אישור המשטרה; למשרד הפנים ניתנה הזכות לקבוע באלו ערים ובאלו אזורים בתוך הערים יוכלו להתגורר יהודים;

---

¹⁰ ראה: רשימת השמות, שאנשים ממוצא יהודי רשאים לשאת, אמה"ב, צ'פ. 248.
¹¹ כל הגברים היהודים, בגילאים 20-40, נקראו לראשונה לפלוגות עבודה, ב-1 במאי 1941 ושחררו ב-1 באוקטובר אותה שנה. גיוסים אלה נמשכו גם בשנים שלאחר מכן עד 1944. הפלוגות פוזרו ברחבי בולגריה והמגויסים עבדו בתנאים קשים, בעיקר בחפירת תעלות, סלילת דרכים ובניין גשרים, תחת פיקודו של סגל צבאי מיוחד, ראה: עלי Барух, Из историята на българското еврейство, אלי ברוך, מתוך ההיסטוריה של יהודי בולגריה, תל-אביב, 1960, עמ' 116-145, להלן, ברוך, מתוך ההיסטוריה.

סעיף 24: נאסר על היהודים לחכור או להחזיק נכס בכפרים, והוטל עליהם למסור נכסים אלה לממשלה.

חטיבת הסעיפים 25-33 התייחסה לפעילות הכלכלית של היהודים וחייבה אותם להצהיר על רכושם ונכסיהם (דניידי ודלא ניידז); כספם הוכנס בחשבונות חסומים בפקוח הבנקים, ונאסר עליהם להשקיע בשורה ארוכה של עסקים כלכליים ומוסדות תרבות; נאסר על יהודים להחזיק למעלה מ-49% מהונם של עסקים וחברות ולמלא תפקיד ניהולי או ייצוגי בחברות אלה; היהודים נצטוו לפרוש מעיסוק בשורה ארוכה ומגוונת של מקצועות ועיסוקים, ביניהם: רואי חשבון, סוכני מכס, יועצים משפטיים, נציגים מסחריים, מנהלי בתי-מרקחת ועוד.

נקבע, שהיהודים יוכלו לעסוק במקצועות חופשיים, במסחר, במלאכות, בתעשייה ובכל שאר תחומי הפרנסה, אך ורק בגבולות השירות לבני עמם. מספר היהודים בכל המקצועות ובכל מגזרי הפעילות הכלכלית, התרבותית והאמנותית – צומצם לפי אחוז היהודים בקרב האוכלוסייה הכללית באותה עיר. על כל השאר – לחסל את עסקיהם.¹² גזירה זו, הייתה קשה במיוחד, שכן עמדה לגזול את מטה לחמם של אלפי מפרנסים, בלא לתת להם כל סיכוי להתפרנס מעבודה אחרת. התרכזותם של היהודים בתחומי כלכלה ומקצועות מסוימים הייתה ידועה לכל. גרמו לכך, לא במעט, חוקים, איסורים ונוהגים מן העבר, שכפו על היהודים לפנות למקצועות מסוימים בלבד. כל ניסיון של האוכלוסייה היהודית לחדור גם לתחומים נוספים, כמו למשל, השירות הממשלתי – נתקלו בהתנגדות ולא נתממשו. לפיכך יובן מדוע עלה חלקם של היהודים במקצועות מסוימים. אם זאת, העובדות מורות, שהיהודים לא שלטו בשום תחום, גם אם בכמה ענפים היה מספר היהודים העוסקים בו גבוה באופן יחסי. נתוני השירות הממשלתי לסטאטיסטיקה, שהובאו לידיעת כל צירי הפרלמנט בתזכיר מטעם הקונסיסטוריה היהודית המרכזית, מוכיחים זאת ולכן אפשר לקבוע, שהסיבה להכללת הסעיפים, שעמדו להגביל את מספר

¹² ראה רשימת בעלי המקצוע שהורשו לעבוד במקצועותיהם, אמה"ב, צ"פ. 248.

היהודים, שהורשו לעסוק בכל מקצוע ומקצוע – ביטאה את כוונת החוק: פגיעה ביהודים.¹³

אחת ההתפתחויות החשובות, שנבעה ישירות מן האיום על הפרנסה של המוני היהודים בעקבות "צמצום מספר היהודים העוסקים במקצועות", לא נחקרה עד עתה ואינה נזכרת בהיסטוריוגרפיה של יהדות בולגריה. העניין קשור בסעיף 33, לפיו, ההגבלות לא יחולו על יהודים, שהתנצרו לפני כניסת החוק לתוקפו. הידיעות הראשונות על הכוונה לחוקק חוק אנטי-יהודי, שגם יצמצם את מספר היהודים העוסקים בענפי תעסוקה שונים, הגיע לידיעת הציבור בתחילת ספטמבר 1940 ובין השאר נודע, כי מי שיתנצרו עד לכניסת החוק לתוקפו – לא ייפגעו.

מעיון במסמכי הקומיסריון לענייני היהודים ובתיקים של "הסינוד הקדוש" מסתבר, שבעקבות האיום הצפוי על פרנסתם, פנו יהודים רבים אל נציגי הכנסייה במקומות מגוריהם, ביקשו להתנצר, נענו בחיוב וקיבלו אישור על כך.¹⁴ לאחר אישור החוק, וכאשר הופעלו התקנות ליישומן, זכו "הנוצרים החדשים" לאישור המיוחל להמשיך לעסוק במשלח-ידם.¹⁵ הפרשה מתועדת היטב והאספקטים היהודיים והכנסייתיים שלה ראויים למחקר מקיף, החורג ממסגרת חיבור זה. מכל מקום, חשוב להדגיש, שמדובר בכמה מאות יהודים בוגרים, אליהם צריך להוסיף את ילדיהם.

בעקבות זרם הפונים אל הכנסייה והשאלות שעלו בקרב הכמורה, שיגר ראש הכנסייה במחוז הבירה – המטרופוליט סֶטְפָאן – חוזר מיוחד ומסווג, אל הכמרים בכל קהילות מחוזו, ב-24.11.1940. ראש הכנסייה הביע את שמחתו על זרם הפונים להתנצר ובירך על "התופעה שאינה זכורה מאז ראשית הנצרות". "אמת", ציין המטרופוליט, "ייתכן ויש

¹³ ראה: התזכיר השני של הקונסיסטוריה היהודית המרכזית, שנשלח לכל צירי בית הנבחרים בתאריך 19.11.1940, אמה"ב, חט' 173, סדרה 6, תיק 1087.

¹⁴ הסינוד הקדוש, שמה של המועצה העליונה של הכנסייה הפראבוסלאבית בבולגריה; על פרשת "ההתנצרות המדומה", מניעיהם של הפונים אל הכנסייה ויחסה של הכנסייה אליהם, עיין בעדויותיהם של יוסף איסקוב דניאלוב, משה גרסיאני, דוד צמח וז'אק אברהם וראדז'אלי, יד-ושם, 03/1708.

¹⁵ ברשימת היהודים, שהתנצרו וקיבלו זכויות לפי סעיף 33 של "החוק להגנת האומה", מופיע פירוט לפי המקצועות של 198 יהודים וְצוין, שאין זו רשימה סופית. לפי הרשימה קיבלו אישורים על זכויות מיוחדות: 56 סוחרים; 3 מהנדסים; 43 פקידים; 3 רוקחים; 39 עקרות-בית; 3 מורים; 12 רופאים; 3 תופרות; 8 עורכי-דין; 3 פועלים; 4 עיתונאים; 3 נגנים ואמנים; 4 סטודנטים; 3 אחיות בתי-חולים; השאר – אגרונומים, צלמים, טכנאים, גיאולוגים, נהגים, סופרים, סך הכל 198 איש. אמה"ב, צ'פ. 248.

¹⁵ ברשימת היהודים, שהתנצרו וקיבלו זכויות לפי סעיף 33 של "החוק להגנת האומה", מופיע פירוט לפי המקצועות של 198 יהודים וְצוין, שאין זו רשימה סופית. לפי הרשימה קיבלו אישורים על זכויות מיוחדות: 56 סוחרים; 3 מהנדסים; 43 פקידים; 3 רוקחים; 39 עקרות-בית; 3 מורים; 12 רופאים; 3 תופרות; 8

ביניהם כאלה, הפונים מחמת פחד וגם מתוך תקווה לזכות ברווח כלכלי, אך לא עלינו לשפוט אותם ולחרוץ דינם. זו רק זכותו של האל".¹⁶ ראש הכנסייה רמוז, שייתכן ויש כאן סימן לימים בהם ישובו כל היהודים לחיק הנצרות, ולפיכך, זו מצווה לקבלם בשמחה ובאהבה ו"יש לשמור את שערי הכנסייה פתוחים בפני היהודים – יומם ולילה". המטרופוליט הנחה את הכמרים שלא יעסקו בפיתוי היהודים לבוא אל הכנסייה וסיים באזהרות חמורות כלפי הכמרים, לבל יתפתו לקחת תשלומים מן המתנצרים, במסווה של תרומות ולבל ינסו לזכות בטובת הנאה, שתצמח להם מקבלת יהודים אל חיק הכנסייה: "בימים קשים אלה צריך לעשות הכל, כולל קבלת היהודים לחיק הכנסייה, מטעם אחד בלבד – לשבחו של ישו".¹⁷ לא הכל בצמרת הכנסייה הבולגרית היו תמימי-דעים עם המטרופוליט סטפאן. המפקח הכללי של הכנסייה שיגר הוראות על "התנאים לביצוע ההתנצרות", ובהן התקפה חריפה על הנוהג המזורז של קבלת יהודים לנצרות, נוהג ההופך את ההתנצרות לדבר חסר משמעות.¹⁸ המפקח טען, שהיהודים אינם באים אל הכנסייה מתוך שכנוע פנימי, אלא בגלל פחד מפני חוק מחוקי המדינה והדבר מוריד מערכה ומכבודה של הכנסייה. "זהו סקנדאל", התריס המפקח, "שהכנסייה מעניקה הגנה וחסות לאנשים, הנרדפים על ידי חוק המדינה כמסוכנים וכמזיקים ללאומיותנו". אי-שביעות רצון מן ההתנצרות ההמונית של היהודים הורגשה בקרב המאמינים וראשי הכנסייה והדבר נראה לרבים כפגיעה בכנסייה, בחוק המדינה ובערכי הלאומיות הבולגרית. מתזכיר, שנכתב לאחר כניסת "החוק להגנת האומה" לתוקפו, עולות העובדות הבאות:

א. מספר היהודים, שפנו לנצרות עד ה-1.9.1940, היה קטן;¹⁹

ב. החל מתאריך זה, שבו נודע על הכנת החוק האנטי-יהודי ועד לתאריך כניסת החוק לתוקפו, ב-12.1.1941, התנצרו מאות יהודים, בתהליך מזורז ובידיעת צמרת הכנסייה;

ג. לאחר הפעלת החוק, שוב לא פנה אף לא יהודי אחד להתנצרות;

עורכי-דין; 3 פועלים; 4 עיתונאים; 3 נגנים ואמנים; 4 סטודנטים; 3 אחיות בתי-חולים; השאר – אגרונומים, צלמים, טכנאים, גיאולוגים, נהגים, סופרים, סך הכל 198 איש. אמה"ב, צ'פ. 248.

¹⁶ ראה: חוזר מס' 4870 של המטרופוליט Стефан (להלן סטפאן) אל כמרי המחוז הכנסייתי שלו, אמה"ב, צ'פ. 248.

¹⁷ אמה"ב, צ'פ. 248.

¹⁸ "תנאים להבטחת קבלת הנצרות", נשלחו במכתב של המפקח מטעם הכנסייה, ב-17.12.1940, אמה"ב, צ'פ. 248.

¹⁹ רשימת כל היהודים שהתנצרו משנת 1878 ועד ספטמבר 1940 כוללת 625 שמות, כלומר במשך 62 שנה התנצרו כ-10 יהודים במוצע בשנה. ראה: רשימת היהודים שהתנצרו מהקמת בולגריה העצמאית ב-1878 ועד ספטמבר 1940, אמה"ב, צ'פ. 248.

ד. ההתנצרות ההמונית נערכה על ידי כמרים מסוימים; רוב הפניות אל הכנסייה היו בסופיה ומיעוטן – בפרובינציה;

ה. נודעו מקרים, בהם נרשמו תאריכים מוקדמים יותר בכתב ההתנצרות;

ו. אחוז העשירים והמשכילים בקרב היהודים המתנצרים היה גבוה.

מחבר התזכיר מעיד על עצמו, שאין בכוונתו לתקוף את היהודים על פנייתם אל הכנסייה, פנייה שנעשתה מתוך רצון להימלט מן הסנקציות של החוק להגנת האומה.²⁰ הוא מכנה צעד זה – "אנושי, שאין לבוא אליו בטענות". ביקורתו מופנית אל ראשי הכנסייה, היודעים את מניעיה האמיתיים של ההתנצרות ההמונית, את דרך ביצועה הפגום, את הנזק שהדבר גורם לשמה הטוב של הכנסייה בקרב המאמינים, את תופעות "המסחור" שמתלוות להתנצרות ואת המתח שנוצר בין הכנסייה לבין השלטונות ולמרות כל זאת, מעניקים גיבוי להתנצרות. בשים לב למעמדה הרם של הכנסייה הבולגרית וראשיה בקרב השלטון וחצר המלוכה, נשמעת ביקורתו של מחבר התזכיר כהאשמה כבדה ביותר: "הממשלה, ביקשה על ידי 'החוק להגנת האומה' להגן על העם מפני היהודים, משום היותם יהודים ולא משום שאינם נוצרים, ונמצא שהכנסייה על ידי מעשיה – משבשת את מדיניות הממשלה". לפיכך, מוצע בתזכיר לשנות את הסעיף בחוק ולקבוע, שזכויות היתר יחולו רק על יהודים, שהתנצרו לפני 1934.

בקרב הציבור הבולגרי גרמו חוקי ההפליה נגד היהודים, לזיכוכ נוקב בתוכנו וחריף בסגנונו, בין תומכי מדיניות הממשלה ביחס ליהודים לבין שולליה. השוללים ראו במדיניות זו היעדר מוסריות, כפיות טובה וחוסר תבונה. חברי פרלמנט, אנשי ציבור מרכזיים וראשי ארגונים בעלי השפעה, הרימו קולם נגד החקיקה האנטי-יהודית והגדירוה כמנוגדת לחוקה וכסותרת את האינטרסים של בולגריה. חרף מאמציהם של ראשי האופוזיציה, הרוב הממשלתי בפרלמנט אישר את החוק.²¹ בקהילה היהודית גרמה הכנת "החוק להגנת האומה", כבר מראשיתה, לכמה התפתחויות, שהעיקריות שבהן היו:

א. חרדה גוברת בקרב המוונים;

ב. פעילות קדחתנית של ההנהגה, לגיוס דעת הקהל נגד החקיקה;

²⁰. התזכיר, שאינו נושא חתימה, נמצא בתיק האישי של Димитър Андреев (להלן דימיטר אנדראייב), אמה"ב, צ'פ. 248.

ג. החרפת הוויכוח הפנים-קהילתי, על הצפוי ליהודים ועל המדיניות שיש לנקוט, לנוכח השינויים הדרמטיים במצבה ובמעמדה של יהדות בולגריה, על רקע ההתערערות במצבם של כל יהודי אירופה בכל ארץ אליה הגיע הצבא הגרמני;

ד. הגברת החיפושים אחר דרכי עלייה לגלית ובלתי לגלית לארץ-ישראל.

לארבע התפתחויות אלה, שיש לראותן כנובעות באופן ישיר מן האיום שבא לידי ביטוי בחקיקה האנטי-יהודית, צריך להוסיף גם את "בהלת ההתנצרות", שלמרות היותה פיקטיבית מבחינתם של היהודים והכנסייה כאחד, הייתה בכל זאת תופעה של חריגה קשה מהנורמות הלאומיות, שאפיינו את יהדות בולגריה עד אותה עת. הייאוש הכללי, ההתאבדויות ו"ההתנצרות", עוררו דאגה עמוקה בקרב ההנהגה היהודית, והקונסיסטוריה שיגרה פנייה מיוחדת אל ועדי הקהילות לפעול בכל הדרכים כדי לעודד את היהודים, לחזק את רוחם ולחסום התפתחויות קשות.²² אין ספק, שפרשת "ההתנצרות" היא אחת הדוגמאות המאלפות, לתוצאות ולהשלכות החמורות שהיו לחקיקה האנטי-יהודית, ביזמתה של ממשלת בולגריה.

ההתנגדות לתחיקה האנטי-יהודית, שחוגים שונים נתנו לה ביטוי פומבי (חברי פרלמנט, שרים לשעבר, אנשי כמורה בכירים, עורכי-דין, סופרים, רופאים ועוד), לא הועילה. נחישות החלטתה של הממשלה להשלים את אישור "החוק להגנת האומה" עוד לפני החתימה על ההסכם עם גרמניה הנאצית, אינה מוטלת בספק, והראיה – שלושה שבועות לאחר פרסום החוק אישרה הממשלה גם את "התקנות" לביצועו, בלוח זמנים קצר מאוד ותוך מתן פירוש מחמיר של הוראות החוק, בצירוף סידרת גזירות, עונשים וקנסות כבדים: כל יהודי חויב להצהיר על לאומיותו, עבודתו ומקצועו, כתובתו וכל רכושו – תכולת ביתו, חסכוניותו, הכנסותיו, נכסיו, השקעותיו וכו'; הונפקו תעודות זהות מיוחדות עבור היהודים, ובהן הופיעו שמות יהודיים בלבד;

פוטרו מן הצבא כל החיילים היהודים (בסדיר ובמילואים), והוכרז על גיוס כל הגברים היהודים בגילאי 20-40 לפלוגות עבודה. אלה רוכזו במחנות עבודה ב-1.5.1941; נאסר על היהודים לגור בבתים משותפים עם בולגרים ולהחליף מקום מגורים ללא אישור;

²¹ ברוך, מתוך ההיסטוריה, עמ' 100-112; ארדיטי, יהודי, עמ' 37-40; 44-45; 47, 393, הערה 121; קשלס, קורות, כרך ג', עמ' 43-49.

היהודים נתבעו לחסל מוסדות לימוד פרטיים, תיאטרונים, בתי קולנוע, הוצאות ספרים, מסעדות, בתי מלון ועוד;

נגזר על בנקים ועסקים, שבהם עלה ההון היהודי על 49% - להתחסל;
החלו פיטוריהם (ללא פיצויים) של הפקידים היהודים, שעבדו במוסדות ממלכתיים, עירוניים וציבוריים;

נאסרה אגירת מזון על ידי היהודים ונקבעו החנויות, בהן הורשו היהודים לרכוש מצרכים; נקבעו קנסות ועונשים חמורים על אי-דיוק בהצהרות, סטיה מן ההוראות והפרת התקנות. "החוק להגנת האומה" פגע ביהודים באופן ישיר: ברכושם, בפרנסתם, בזכויותיהם, במעמדם החברתי ואף בביטחונם האישי. אך הפגיעה החמורה מכל, הייתה הפגיעה בכבודם ובתדמיתם בעיני האוכלוסייה הבולגרית: היהודים הוצגו כאויבי המדינה, כנצלנים ההורסים את כלכלתה וגוזלים את מטה לחמם של ההמונים וכמסכנים את ערכיו הלאומיים של העם הבולגרי. הדבר פגע במרקם היחסים בין היהודים לעם-המדינה והיווה ניסיון לערער את בסיס קיומם של יהודי בולגריה בקרב העם, שלו הוכיחו נאמנות, מסירות, והזדהות בימי שלום כבימי מלחמות.

כל זה לא נעלם מעיני יוזמי החוק. העובדות היו ידועות להם היטב. יושב ראש הפרלמנט, Никола Логофетов (להלן ניקולה לוגופטוב), קיבל תזכיר מטעם הקונסיסטוריה היהודית המזים אחת לאחת, בעזרת נתונים הלקוחים מפרסומים ממשלתיים, את כל הטענות עליהן התבסס החוק המוצע. לוגופטוב קרא את התזכיר, רשם בשולי העמוד הראשון: "עיינתי, למדתי, להעביר לארכיון" והצביע בעד אישור החוק.²³ אין מנוס מלקבוע, שהחוק הלם את מטרותיהם הפוליטיות של מנהיגי בולגריה בעת קבלתו, מטרות שינקו מהשקפת עולמם האנטישמית ומשאיפה לזכות ברווחים כלכליים מידיים תוך גזל רכושם ופרנסתם של היהודים. אך הייתה זו גם הכרעה מדינית פרו-גרמנית ברורה, עוד בטרם באה בולגריה בברית עם גרמניה ובטרם הכניסה עצמה בעול של מחויבויות, גם ביחס למדיניות הפנים שלה והיחס אל היהודים בכלל זה.²⁴ יזמה זו של

---

²² ראה חוזר מס' 798 של הקונסיסטוריה המרכזית אל ועדי הקהילות, 10.1.1941, אמה"ב, חט' 1498K, ר' 1, ת' 2.

²³ התזכיר הראשון של הקונסיסטוריה אל יושב ראש הפרלמנט הוגש ב-21.10.40. Никола Логофетов (להלן ניקולה לוגופטוב) רשם את הערתו ב-24.10.40 והעביר את התזכיר לארכיון הפרלמנט, צילום המקור באוסף ש.ש.

²⁴ בולגריה הצטרפה למדיניות הציר בהסכם, שנחתם ב-1.3.1941, בווינה.

הממשל הפרו-גרמני הבולגרי, נבעה אם כן, מטעמים אידאולוגיים ומחישובים פוליטיים-
כלכליים גם יחד וניזונה מן התקווה לשפר את מעמדה של בולגריה ולזכותה ביחס מועדף
מצד גרמניה הנאצית.²⁵

---

²⁵ אחד הביטויים ליחס זה הוא העברתם של שטחי דוברוגיה הדרומית מידי רומניה אל בולגריה, לפי הסכם קראיובה (בהתערבותה של גרמניה) ב-7.9.1940 וכן העמדת שטחים נרחבים מאזורי תראקיה ומקדוניה, תחת פיקוח בולגרי באביב 1941.